

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ (SUB SPECIE LAOGRAPHICA) ΣΤΑ «ΑΘΗΝΑΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΤΣΑΚΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1880-1896

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Η παιδική ηλικία είναι παρούσα στα «αθηναιογραφήματα» του Μιχαήλ Μητσάκη (Μ.Μ.) με έναν ιδιόμορφο τρόπο. Ο λογοτέχνης δεν αποβλέπει στην *αναπαράστασή* της καθαυτήν, αλλά αναδεικνύει δι' αυτής άλλες προτεραιότητές του: ως «χρονογράφος» της Αθήνας, στοχεύει πρωτίστως να αποδώσει την εικόνα της ως μεταβαλλόμενης πόλης, όπου το «παλιό» παλεύει με την επελαύνουσα *νεωτερικότητα*. Η μελέτη των αναπαραστάσεων της Αθήνας στον Μ.Μ. σημαίνει εν πρώτοις μελέτη της σχέσης του με την παραπάνω έννοια. Ο κόσμος της παιδικής ηλικίας γίνεται το «εργαλείο» για να εκφράζει την αμφιθυμία του για το αστικό φαινόμενο, την «ακατάρτιστη» ακόμη κοινωνική οργάνωση της πόλης, κάποιες μορφές της κοινωνικής παθογένειας και του «νεωτερικού» πολιτισμού της, την κριτική του στην προ πολλού (κατά τον ίδιο) νεκρή Μεγάλη Ιδέα, κ.ά. **Στην παρούσα εργασία αναλύω λοιπόν κατ' ουσίαν τη λειτουργία της παιδικής ηλικίας στα αφηγήματα του Μ.Μ.** Ήθη σκιαγραφεί πρωτίστως ο λογοτέχνης μας, *αστική ανθρωπολογία* κάνει, με μια ιδιότυπη «επιτόπια έρευνα». *Τα παιδιά «του» είναι οι ζωντανές εκφράσεις του ιστορικού γίνεσθαι της Ελλάδας και της Αθήνας ειδικότερα.* Ο Μ.Μ., χωρίς ίχνος κοινωνικής ανάλυσης στα έργα του, δίδει έμφαση στις δομικές κοινωνικές συνθήκες στις οποίες οικοδομείται και μεταβάλλεται η παιδική ηλικία, όπως απαιτεί η σύγχρονη λαογραφική έρευνα να γίνεται η έρευνά της (Μακρυγιάννη, 2003:14).

Ο μικρός βιοπαλαιστής στο «Δύο μικροί», είναι ίσως ο μόνος ήρωας που αποκτά *χαρακτηριστικά αφηγηματικού προσώπου* – *χαρακτήρα* στο μητσάκειο έργο (Πάτσιου, 1991:115). Κατάγεται από την Καλαμάτα, άρα, το «ονοματικό τέχνασμα» έχει άμεση σχέση με μια περιοχή αντλήσεως φθηνού εργατικού δυναμικού.¹³⁸ Έχει την τύχη να βρίσκεται υπό την εποπτεία του θείου του, ο οποίος τιμά τον θεσμό της συγγένειας και στο περιβάλλον της πόλης, το ήθος των εν άστει συγχωριανών μετοίκων όμως ήδη αμφισβητείται: «...*ἄμα σο ὤπερ σσεύουν [χρήματα] ἢ νὰν τὰ δίνης τοῦ μπάρμπα σου νὰ σοῦ τὰ φυλάῃ ἢ νὰ βρίσκης ἄνθρωπον πιστόν ἀπὸ τοὺς πατριώταις μας καὶ νὰ μοῦ τὰ στέλνης...*» (Α' 238¹³⁹). Ο Giddens στην ανάλυσή του για την *εμπιστοσύνη* στη νεωτερικότητα (2001:47 κ.ε.) εντάσσει το σύστημα της *συγγένειας* στο «παλιό» της πλαίσιο, πιστεύει ότι οι συγγενικοί δεσμοί παραμένουν ισχυροί, αποδυναμωμένοι βεβαίως εν σχέσει προς το παρελθόν (ό.π.:127, 145). Ο Μ.Μ. προσθέτει στη *φιλία* των δύο νεαρών, που εδραζόταν ακόμη σε «αξίες ειλικρίνειας και τιμής» (ό.π.:146), τη συμπαράσταση ενός έντιμου συμπατριώτη μετοίκου. Φίλοι και συμπατριώτες ανήκαν στα *κοινωνικά δίκτυα*¹⁴⁰ της εποχής, που βοήθησαν τα μέγιστα τους νέους επήλυδες στα πρώτα τους βήματα στη μεγαλούπολη. Ο 10χρονος έχει αναλάβει πλήρως το ρόλο που του ενέθεσε ατύπως ο εκλιπών πατέρας του, αναλαμβάνει τη συντήρηση της μητέρας (Α', 236) και την αποκατάσταση των υπολοίπων νεαρών μελών, *ιδιαίτερα* των κοριτσιών· έχει συναίσθηση των ευθυνών του, γι' αυτό και η δικαιολογημένη αντίδρασή του στα καταγγελλόμενα της επιστολής (της μητέρας του) που του διαβάζει ο «εγ-

¹³⁸ Η βιβλιογραφία αναφέρεται σε παιδιά 8-12 ετών, τα οποία οι γονείς τους ενοικίαζαν σε μεσίτες και μαστόρους έναντι 100 δραχμών κατ' έτος (Θεοδώρου, 1999:126), με υποχρέωση αντιπροσφοράς σε στέγη και τροφή.

¹³⁹ Τα παραθέματα «αλιεύω» από την δίτομη έκδοση των έργων του λογοτέχνη που είχα την τιμή να επιμεληθώ για λογαριασμό του Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη. Ο Α' τόμος έχει τίτλο *Αφηγήματα και ταξιδιωτικές εντυπώσεις* (Αθήνα 2006), ο Β' *Κριτικά κείμενα, επιστολές, ποίηση* (Αθήνα 2007).

¹⁴⁰ Για τον όρο βλ. ενδεικτικά Μαρούκης 2010.

γράμματος» φίλος του. Οι κατηγορίες που του αποδίδει σ' αυτήν απηχούν μεν όψεις της ισχύουσας κατάστασης στην «πλανεύτρα» πόλη, αλλά κείνται στον αντίποδα της προσωπικής του συμπεριφοράς. Οι «μπερμπάταις» της επιστολής είναι οι αγυιόπαιδες που γυρίζουν στα σοκάκια και ξοδεύουν τα χρήματά τους ασκόπως (Α', 239). Ο Μ.Μ. αποδίδει τις συνθήκες της διαβίωσης των μικρών εργατών με τη σκιαγράφιση *εξωτερικών* χαρακτηριστικών τους: «*Ηλιοκαὴ εἶνε τὰ πρόσωπα αὐτῶν καὶ τὰ ἐνδύματά των τετριμμένα. Ἀσκεπεῖς καὶ οἱ δύο, καὶ ἡ μαύρη κόμη των, ἄτακτος καὶ ἀκτένιστος, μόνη καλύπτει τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, δασεῖα*» (Α', 235).¹⁴¹

Τα άνεργα παιδιά της πόλης γνωρίζουμε ότι διανυκτέρευαν στους δρόμους, στα βαγόνια του σιδηροδρόμου, στις πλατείες, κ.α. Μια τέτοια περίπτωση είναι ο 10χρονος λουστράκος στο «Ζωγραφιὰ νυκτερινή», που παίζει «ανήθικα» παιχνίδια με τον ηλικιακά μεγαλύτερό του άνδρα, θύμα προφανώς της ανέχειάς του και των ιδιαίτερων σεξουαλικών προτιμήσεων του «συντρόφου» του. Ίσως το υποβλητικό και γεμάτο *ηχοτοπία*¹⁴² σκηνικό της νυκτερινής Ομόνοιας να «στήθηκε» για να αποδώσει εναργέστερα τα «ειδεχθή παιχνίδια» των δύο ανδρών, την μη αποδεκτή σεξουαλική ετερότητα.

Ένας παρόμοιος με τον παραπάνω «κόσμος παιδιών» αναπαριστάνεται στο «Γατί». Τα παιδιά «του δρόμου» παίζουν εδώ παιχνίδια ζωντανά (Τσιριμώκου, 2000:393), βασανίζουν μέχρι θανάτου ένα μικρό γατί, έχουμε δηλαδή τις αναπαραστάσεις μιας σκληρής, απείθαρχης παιδικής ηλικίας. Ο Μ.Μ. απομυθοποιεί πρώιμα την παιδική αθωότητα, προβάλλει την σκληρότητά της, ως προϊόν μιας συγκεκριμένης εποχής και των ειδικών συνθηκών της. Ανάμεσά τους και δυο της Νεαπόλεως σχολιαρόπουλα, «...τὰ ἄλλα, ἦσαν μάγκες, ὑποστάσεως ἀδήλου, ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια διημερεύουν εἰς τὰς ὁδούς, τριγυρίζουν τὸν ταβλὰν τῶν στραγαλάδων, θορυβοῦν ἀνὰ τὰς συνοικίας, ἀδιακόπως καὶ παντοίως» (Α', 358).

Ο Μ.Μ. δεν παρακινήθηκε από κάποια σύγχρονης μορφής ζωοφιλία. Στο «Γατί» κατακεραυνώνει τον άνθρωπο της μεταβατικής εποχής μέσα από τη σχέση που αυτός διαμορφώνει με το νέο περιβάλλον του, και ειδικά με τα «άλογα όντα»· ελέγχει, αποδοκιμάζει τα πρωτόγονά του ένστικτα, την ίδια ώρα που αυτός ο ίδιος Αθηναίος ρέπει προς την οικειοποίηση ενός φανταχτερού ξενόφερτου πολιτισμού. Θεάματα που σχετίζονται με κακοποιούμενα ζώα έπεφταν καθημερινά στην αντίληψη του μέσου πολίτη, η αθηναϊκή κοινωνία έχει αποδεχθεί τέτοιου είδους εικόνες ως τερπνό *θέαμα*, εκλαμβάνει την *παρεκκλίνουσα συμπεριφορά* ως φυσιολογική: «*Μετὰ περιεργείας ἀναμίκτου ἡδονῇ (...) προσήλωσαν τὰ βλέμματά των θεωροῦντες, ἐν ἐκπλήξει, ἐξεγέρσει διὰ τὸ ἀπροσδόκητον, ἀλλὰ καὶ μ' εὐχαρίστησιν ἀνθρώπων μὴ ἀνοικειώτων εἰς τοιαῦτα*» (Α', 311). Η «κριτική αιχμή ... [τῶν κειμένων] ἐγκείται στην ειρωνική αντιστροφή των εννοιῶν της φύσης και του πολιτισμοῦ» (Γκότση, 1997:274). Η πόλη μετατρέπει (*ασυνειδήτως* για πολλούς πολίτες της) σε *συνήθειες* κάποιες μορφές της κοινωνικής παθογένειας, πρόκειται για μια όντως επικίνδυνη κοινωνική μεταλλαγή. Το παρατηρητικό βλέμμα του flâneur Μ.Μ. έχει εντοπίσει αυτήν την επικίνδυνη *εντροπία*. Η *ὅποια ἀνοικείωση τῆς καθημερινότητος* επιχειρεῖ ο Μ.Μ. τον οδηγεί σε έναν αξιοπρόσεκτο *εξάνθρωπισμό* των ζώων, οι περιγραφές του αντιστρέφουν τους όρους *άνθρωπος* και *ζώον*, τα «άλογα όντα» αποκτούν ακόμη και «μια ενορατική δύναμη, που τους επιτρέπει να επικοινωνούν με το υπερφυσικό (Γκότση, 2004:303· Α', 362). Στον «ανθρωπομορφισμό» των ζώων αντιπαραθέτει ο Μ.Μ. ευφυώς την αποκτήνωση του «αστού» της εποχής του.

Υπάρχει όμως και η άλλη διάσταση των πραγμάτων. Η *αναπαράσταση* αυτών των παιδιών γίνεται *γενικά* από λογίους της «αστικής» τάξης, από «φοβισμένους αστούς», τους οποίους οι απείθαρχοι νεαροί θέλγονται να προκαλούν, σκηνοθετώντας βίαια - ενίοτε - επεισόδια εις βάρος τους για να *αποδείξουν* την ανομική ταυτότητα που τους αποδίδεται (βλ. θεωρία της «αυτοεκπληρούμενης προφητείας» των Rosenthal-Jacobson, 1968). Οι αστοί ανησυχούν για τις «ανοχύρωτες εκ των ένδον» πόλεις. Ο Stanley Cohen (2003) ανέλυσε το κλίμα που κατασκευάζει ο *ηθικός πανι-*

¹⁴¹ Η άθλια διαβίωση πολλών παιδιών έδωσε λαβή στα μέλη του Δ.Σ. του *Παρνασσού* να καταγγείλουν τη στάση των προστατών αυτών των παιδιών ως *σωματεμπορία* (Θεοδώρου, 2000:210· Κορασίδου, 1995:169· Ρηγίνος, 1995:29-30).

¹⁴² Για τη σχέση ήχου και Λαογραφίας βλ. Σέργης (υπό έκδοση).

κός: αναστάτωση, προβληματισμός, συναισθήματα φόβου, ανησυχίας, εχθρότητας προς τον παρεκκλίνοντα, απειλής της «κοινωνικής τάξης πραγμάτων» και της ηθικής. Η αναμόρφωση του χαρακτήρα των παιδιών, η ηθικοποίησή τους κατά τον αστικό κανόνα, θα επιτυγχάνετο διά της αναπληρώσεως του ηθικού ελλείμματός τους, μέσω δηλαδή της επιτήρησης και του εγκλεισμού τους σε ίδρυμα, είτε μέσω της εκμάθησης ενός βιοποριστικού επαγγέλματος (Θεοδώρου, 1992:74-82· Θεοδώρου, 2000:209· Θεοδώρου, 2003· Σαλίμπα, 2002:181 κ.ε.). Βεβαίως η χρήση του *κοινωνικού ελέγχου* ως αναλυτικού εργαλείου δεν αποκλείει την *φιланθρωπία* ως εκπλήρωση του κοινωνικού ρόλου των εμπλεκόμενων σ' αυτήν μερών.¹⁴³

Στο αφήγημα «Τὰ άπορα παιδιά» (της Σχολής Απόρων του *Παρνασσού*) κύριο θέμα του είναι και πάλι η Μ. Ιδέα. Τα παιδιά εδώ είναι «μικρούλια, βόμπιροι, τεσσάρων πιθαμῶν ὑπέρ τὸ ἔδαφος», και έχουν ήδη δεχθεί τις επιδράσεις της αστικής φιλανθρωπίας, ίσως δεν θα γίνουν οι αγιόπαιδες του «Γατιού»: είναι «καθαρά, γαλήνια, ζωηρά καὶ εὐτακτα, κ' εὐτράπελα (...), μὲ ψαθινούλια καπελλάκια, κοντὰ κομπᾶ σακκάκια, καὶ παντελονάκια...» (Α', 408). Ο δάσκαλος τούς μαθαίνει ένα αφελές, σχολικό τραγούδι, που αναφέρεται στη Μεγάλη Ιδέα του Ελληνισμού. Ο αστικός κόσμος, επιπλέον, βλέπει το θέμα της κοινωνικής επανένταξης των αγιόπαιδων ή των απόρων και υπό το πρίσμα της Μ. Ιδέας: οι ιδεολογίες της εποχής δεν συμπεριλαμβάνουν στον «λόγο» τους αυτά τα «άθλια κοινωνικά υποκείμενα», αφού για την άρχουσα τάξη συνιστούν τη *μιαρή ετερότητα* (Douglas 2006). Η εκπαιδευτική πολιτική της Σχολής των Απόρων (ως *ετεροτοπία*, Foucault 2001) δεν θα ήταν δυνατόν να εξοβελίσει από το πρόγραμμά της την εθνική διαπαιδαγώγηση, δεν την είχε όμως εντάξει ολοφάνερα στο πρόγραμμά της (Καλλιγά, 1990:186), στηρίζεται δε στην άποψη ότι άνθρωπος είναι δημιουργήμα της κοινωνίας, άρα αυτή οφείλει να δημιουργεί στα μέλη της *διανοητική ανάπτυξη* και *ηθική μόρφωση*. Ο δάσκαλος, «ιδεολογικός πυλωρός του συστήματος», εντάσσει *αυτοπροαιρέτως* τη διδασκαλία του τραγουδιού που ακολουθεί στις παραπάνω δύο «ευρείες» προτεραιότητες:

Ω φιλανγεῖς
Ἴδου ἡ ὥρα
Μᾶς κράζει στὴν ἀκρογιαλιά!
Στὴ βάρκα σας ντοῦρα
Ἐμπᾶτε μὲ χαρά!
Τὸ κῶμα θέλει προσοχή,
Ω φίλοι, σιγή!
Ἐβγᾶτε δίχως ταραχή,
Τὸ τέλος τοῦ σκοποῦ μας δὲν ἀργεῖ!

Στο νου τού Μ.Μ. στριφογυρίζει ο τελευταίος στίχος: «...Τὸ τέλος τοῦ σκοποῦ μας ... τοῦ σκοποῦ των... Ποιὸ καὶ τί! ... Ἀλλὰ μία φωνὴ μου ἀπεκρίθη, ἀπὸ τῆς ψυχῆς μου τὸν μυχόν: - Ὀλιγόπιστε, τὸ ξέχασες; ... Ἑλλάς!» (Α', 409).

Ο Μ.Μ. έκανε για πρώτη φορά αντικείμενο της λογοτεχνικής του γραφής τη χαμένη (κατά τον ίδιο) Μεγάλη Ιδέα του Ελληνισμού στο «Βάπτισμα» (Σέργης, 2006:106 κ.ε.). Στο εν λόγω αφήγημα το παιδί είναι θύμα της πολιτικής ιδεολογίας του πατέρα του, που πιστεύει ότι η Πόλη θα ξαναγίνει ελληνική, σύμφωνα με την εθνική παράδοση,¹⁴⁴ γι' αυτό δεν το βάπτισε στην κανονισμένη ηλικία του, με ένα από τα βαπτιστικά ονόματα που επέδιδαν οι ισχύουσες ονοματοδοτικές πρακτικές,¹⁴⁵ αλλά τού έδωσε ένα προσωρινό, αποτρόπαιο όνομα (*Δράκος*), και ανέμενε να το βαφτίσει στην ελευθερωμένη από τον ελληνικό στρατό Αγια-Σοφία.

¹⁴³ Επιπλέον, ή *πρωτίστως* για άλλους μελετητές, ο αστικός κόσμος επενδύει σε ανεκμετάλλευτο, φθηνό, ελεγχόμενο εν πολλοίς, εργατικό προϊόν, επιθυμεί να το μετατρέψει για ιδιοτελείς σκοπούς (μέσω των μηχανισμών αγαθοεργιών, φιλανθρωπίας) σε παραγωγικό τμήμα της κοινωνίας.

¹⁴⁴ Βλ. Ήμελλος 1988.

¹⁴⁵ Βλ. π.χ. Οικονομίδης 1962· Κυριακίδης 1965· Γεωργούλας 1997.

Θύματα μιας άλλης διαχείρισης, όχι πλέον εθνικών ιδεών, αλλά προσωπικών σχέσεων ενός «*ἀναρμόστου*» ζεύγους πέφτουν τα μικρά παιδιά του στο αφήγημα «*Συζυγική σκηνή*». Στον επί-λογό του ο Μ.Μ. φαντάζεται τα μικρά παιδιά εγκαταλελειμμένα και από την οικιακή βοηθό, στη φύλαξη της οποίας τα άφησε η μητέρα τους. Είναι πασίγνωστο πού οδηγεί τα παιδιά η ενδοοικο-γενειακή βία που τους ασκείται εμμέσως, διά των συνεχών μεταξύ των γονέων ερίδων και φιλο-νικιών (Goleman 1997· Καίλα 1995).

Ο νεαρός τσιγγάνος πανοραματζής είναι εκπρόσωπος ενός άλλου κόσμου, η καταγωγή του δημιουργεί *διακρίσεις*. Στο «Πανόραμα»¹⁴⁶, είναι εξαναγκασμένος σε εργασιακή περιπλάνηση λόγω «επαγγέλματος», είναι «... *ἀλήτης, μεϊραξ ὡσεὶ δεκαοκταετής, ἐκ τῆς μεγάλης νομαδικῆς φυλῆς ἐξ ἧς στρατολογεῖται τὸ πολυάριθμον ἄγλημα τῶν παικτῶν τοῦ παπαῖ ἢ τῶν λωποδυτῶν τῆς πρωτευούσης καὶ τοῦ Πειραιῶς...*» (Α', 227). Η παρουσία του συμβάλλει στη λογοτεχνική αποτύπωση της σχέσης των εννοιῶν *νεωτερικότητα, εκκλησία, θρησκευτική συμπεριφορά*. Ο ναός της Καπνικαρέας (ἐξω από τον οποίο στήνει ο πλάνης το «ενοχλητικό» πανόραμά του), εκπροσωπεί την *παράδοση*, ο νεαρός και κάποια μέλη του φιλοθεάμονος κοινού *ίστανται* στον αντίποδα. Εδώ μένω στην τσιγγάνικη καταγωγή αυτού του εθνο-πολιτισμικά *Ἄλλου*, του ξένου χωρίς πατρίδα.¹⁴⁷ Ο Μ.Μ. αναπαράγει ένα από τα κυρίαρχα στερεότυπα που συνδέονται με την άγνωστη, υποθετική, στη σφαίρα του μυθικού κινούμενη, ίσως και «μεταφυσικού χαρακτήρα» προέλευση της *φυλῆς* τους, όπως την κατηγοριοποιεί.

Η λειτουργικότητα της αναπαράστασης ενός δεύτερου τσιγγανόπουλου, πλάνητα «*πωλητή τυχῶν*» στο «*Εἷς Οἰωνός*», ἐγκείται στο να αναδείξει ο Μ.Μ. *την προαιώνια σχέση του ανθρώπου με την ελπίδα*. Πρόκειται για «*Περίεργον εἶδος ἀλητῶν, περίεργον ἐπάγγελμα ἀσκούντες, περίεργον ἐμπόρευμα προσφέροντες εἰς πώλησιν – τὴν τύχην τοῦ ἀγοραστοῦ – ἐξ ἧς ζητοῦν νὰ κάμουν τὴν ἰδικήν των*». Ο νεαρός του παραδείγματος κουβαλῇ στον ὦμο του έναν τρίποδα, στον άλλον ένα κλουβί με το θαυμαστό πτηνό του, «*πλανόδιος Πυθία ἀπονέμουσα ἀντὶ δεκαλέπτου ἑκατομμύρια ἢ στέμματα, στεφάνους γάμων, δακτυλίου ἀρραβῶνων, ἀνώτατα ἀξιώματα ἢ μακρὰ καὶ εὐδαίμονα ἔτη*». Ἄτομα κάθε ηλικίας, γυναίκες ιδίως, αναμένουν τη διάβασή του. Ο αυτόκλητος χρησιμοδότης ανοίγει το κλουβί, παρουσιάζει στο πτηνό κάτι διπλωμένα χαρτιά «...*καὶ ἐκεῖνο ραμφίζει ἐν καὶ ὁ ὑποφῆτης τὸ παραλαμβάνει καὶ τὸ ἐγχειρίζει εἰς τὸν χρησιμοδοτούμενον. Καὶ ἡ πορεία του οὕτω βαίνοντος καθίσταται σχεδὸν θριαμβικὴ (...), οἱ ἀγνῶστοι παρακολουθοῦσιν αὐτὸν ἐξόπισθεν κατὰ σμήνη ἀλλαλάζοντες*» (Α', 206-207).

Στο αφήγημα «*Τὸ θέατρο*» εμφανίζεται το τρίτο τσιγγανόπουλο (γυμνοπόδαρο, μαυρόδερμο, ἄγριο την ὄψη, ἄπλυτο) να κάθεται αδιάφορο ἐπάνω σ' ένα σπασμένο μάρμαρο του θεάτρου Διονύσου (Α', 402) και να τραγουδᾷ «*προκλητικό*» ξενόφερτο τραγούδι. Πρόσωπο και συμπεριφορά συνιστοῦν *μιαρότητα*. Το αρχαίο κάλλος (πνευματικό και υλικό) φθαρμένο μεν στην υλική του υπόσταση, ἀλλά ακμαῖο στην προσωπική μνήμη του Μ.Μ., ως ανεπανάληπτο κάλλος ιδεῶν, υφίσταται τον *ξενόηχο, ξενόρυθμο εμπαιγμό* του εκπροσώπου των νέων χρόνων και των ηθῶν τους. Το «*κείμενο της μνήμης του μνημείου*» συγκροτεῖται στον λόγο του αφηγητή μέσα από την διη-νεκή πολιτιστική του *αἰτία*, ως χώρου που στέριωσε η αθηναϊκή δημοκρατία, ως χώρου του *δια-λόγου* και του *πνεύματος*, που φέρνει στη μνήμη τού Μ.Μ. *το λαό που παρήγαγε αὐτόν τον πολιτι-σμό* (Α', 403) σε αντίστιξη προς τον «*βάρβαρο*» παρόντα.

Εἶναι θαρρῶ αναμφισβήτητη ἀλήθεια ὅτι στην Αθήνα του Μ.Μ. «... *τελεία γυνὴ καὶ κόρη θεωρεῖται σήμερον εἶδος τι ποικιλοχρόου, κροσσοφόρου, συνεσφιγμένου, γαντωμένου, δαντελλοκοσμήτου, τουρνουροστολιστοῦ πτηνοῦ, ψιττακίζοντος ὀλίγα γαλλικά, περι-ερχομένου τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας, γνωρίζοντος νὰ πλαταγίζῃ τοὺς δακτύλους του συνθηματικῶς καὶ ἀπαισιῶς ἐπάνω εἰς τὰ κόκκαλα τοῦ πιάνου, ὡς ἰδανικὸν ζωῆς*

¹⁴⁶ Για την λατρεία των πανοραμάτων τον 19^ο αι. βλ. ενδεικτικά Γκότση, 2004, όπου και ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

¹⁴⁷ Από την πλήθουσα σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Λυδάκη, 1997 και 1998· Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, 2002· Βαξεβάνογλου, 2001.

έχοντος νὰ συχνάζῃ εἰς τὰ θεάματα καὶ νὰ καταβαίνει εἰς τὸ Φάληρον, ὡς μόνην σκέψιν νὰ βλέπῃ καὶ νὰ βλέπεται...» (Β', 447). Ο παραπάνω γυναικείος τύπος εἶναι αντιπροσωπευτικός μερίδας γυναικῶν τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς εποχῆς του, ἀπαίδευτων, ἀβουλῶν, καταναλωτριῶν ξένων πολιτιστικῶν προϊόντων ἀμφίβολης αισθητικῆς καὶ ἀξίας, ὁπαδῶν «επιδεικτικῆς κατανάλωσης», κ.λπ. (Μπακαλάκη, Ελεγκίτου, 1987).

Το ἀφήγημά του «Δεκαέτις» (Α', 198-201) εἶναι ὁ ετεροχρονισμένος διάλογος τοῦ Μ.Μ. με τὸν Bourdieu καὶ τὸν Erving Goffman, ἡ, καθαρῶς λογοτεχνικά, ἡ πλέον λογοτεχνικὴ ἀπόδοση τῶν προαναφερθέντων περὶ τὴν σύγχρονή του Αθηναία. Μ.Μ., Goffman (2006) καὶ Bourdieu (2003 καὶ 2006) συνομιλοῦν με θέματα τὴν παράσταση τοῦ εαυτοῦ στὴν κοινωνία, τὶς «δομικὲς ἀσκήσεις» καὶ τὴ θεωρία περὶ *habitus* (ἐξέως). Ο γάλλος διανοούμενος παρατηρεῖ ὅτι κάθε κοινωνία μετέρχεται τρόπους ἐγχάραξης ιδεῶν, ιδεολογιῶν, ἀξιών στὰ νεαρά κυρίως μέλη, τὰ ὁποῖα ἐνστερνίζονται τὰ σχήματα τῆς ἀποδεκτῆς ἀπὸ τὴν κοινωνία δράσης, μίλησε γιὰ προδιαθέσεις *κοινωνικά καθορισμένες* που «εντυπώνονται» στὰ άτομα παιδιόθεν, μέσω τῶν φορέων τῆς κοινωνικοποίησής τους· τὸ κοριτσάκι τοῦ ἀφηγήματος θὰ ἀποκτήσῃ συνήθειες που στὴν κυριολεξία *μορφώνουν* τὴ συνείδηση καὶ τὸ σῶμα του. Ο Μ.Μ. ἀπεχθάνεται τὸ «θεατρικὸ παιχνίδι» τῶν γυναικῶν, τὴν ἀνάγκη δηλαδὴ τῆς «16ετοῦς καὶ ἀνω» ἡλικιακᾶς γυναίκας (τὸ «ὄριο τῆς ἀθωότητος» κατὰ τὸν ἴδιο) νὰ συμπεριφερθεῖ πλέον *ὡς γυναίκα* που θέλει νὰ γίνῃ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο τοῦ πόθου, νὰ *παραστήσῃ*, ὅπως γράφει, «κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συρμοῦ τὸ πρόσωπον γυναικός», τὴν ἐξωστρεφὴ θηλυκότητα, τὸ ὁμογενοποιημένο (ἀπὸ τὴ μόδα) γυναικεῖο σῶμα τῆς, ἐνῶ τώρα καθήμενὴ στὰ γόνατά του φλυαρεῖ *ἀθῶα*, με κοιμισμένο ἀκόμη τὸ γενετήσιο ἐνστικτο, με τὴν «*συναίσθησιν*» ἀπούσα (Α', 199): «... Ἀλλὰ θὰ ἔλθῃ καιρὸς, ὅταν κατὰ σπανιωτάτας περιστάσεις θὰ δύναμαι νὰ προσβλέψω αὐτὴν τὴν χεῖρά τῆς γυμνῆν, ἄνευ χειροκτίου. Ὅταν βεβαίως δὲν θὰ μὲ πλησιάζῃ ὅπως τότε διὰ νὰ μοῦ εἰπῇ ὅ,τι φθάσῃ καὶ ἐν τυπικῇ ἐπισκέψει θὰ ζυγίξῃ κάθε τῆς λέξιν, δέκα βήματα μακρὰν, εὐθυτενῆς καὶ προσεκτικῆς, μὲ τὰ στήθη τῆς περισφιγγόμενα ὑπὸ τοῦ κορσὲ καὶ ὅλον τῆς τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τῆς αἰδοῦς (...). Ὅταν θὰ προσπαθῇς πῶς θὰ φανῇς ὅσω τὸ δυνατόν μεμελετημένη διὰ νὰ παραστήσῃς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συρμοῦ τὸ πρόσωπον γυναικός... Φύγε ἀπ' ἐμπρὸς μου!» (Α', 201).

Τὸ σῶμα διαπλάθεται κοινωνικά, εἶναι φορέας κοινωνικῶν ἀξιών. Τὸ σχῆμα του, οὐ κινήσεις του, ὁ στολισμὸς του, κ.ά. ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ θέση στὴν ὁποία ἀναπτύσσεται καὶ τὶς δυνατότητες ἢ τὶς λύσεις, προτάσεις, ευκαιρίες που τοῦ παρέχει (Bourdieu, 2002:252). Στὸ «Παρὰ τὸ κῦμα» ἀφήγημα ἔχουμε τὴν «ἀπρογραμμάτιστη» συνέχεια τῆς καταστάσεως που περιέγραψα μόλις παραπάνω: τὸ ζῦπνημα τῆς σεξουαλικότητος, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ *μη σεξουαλικό* στο *σεξουαλικό* σῶμα. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἐρωτικὰ ἀφηγήματα τοῦ Μ.Μ., χωρὶς μὴ προκλητικὴ ἐρωτικὴ λέξις ἢ ἄλλη σεξουαλικὴ ἀναφορά, ὅ,τι συνιστᾷ κατ' ἐμὲ μένα τὴν τέχνη: «Ἦρχετο ἀπὸ πέρα, σκεπτικά, ἀργά, μὲ ἐλαφρὰ σκυμμένο τὸ κεφάλι, μόνη, σιωπηλῇ, πότε κυττάζουσα μπροστὰ τῆς, πότε κυττάζουσα μακρὰν τῆς. Καὶ μὲ τὸ ψάθινο καπέλλο τῆς, τὸ κοντόγυρο, λευκό, μὲ τὴ στριμμένη τῆς πλεξίδα, τὴ μισόξανθη, μὲ τὸ βραχὺ τῆς φουστανάκι, πού, καλόβολο, ἀφίνει νὰ προβάλλουν τορνευτὲς οἱ κνήμεις τῆς, μὲ τὴ λεπτὴ τῆς μέση, καὶ τὸ ζεῦγος τὸ στρογγύλο τῶν ἀρτιγεννήτων τῆς μαστῶν, μικροκάμωτη κ' εὐλύγιστη, δροσερὴ καὶ εὐμελὴς, ῥοδοχρώματα κ' ἀκμαία, καὶ ἀργὴ καὶ σκεπτικὴ...» (Β', 397).

Εξαίρεση στο πάνθεον τῶν ἡρώων τοῦ Μ.Μ. ἀποτελοῦν κάποιες 15χρονες κορασίδες τῆς «μέσης τάξης», στο «Ὑπὸ τὴν συκὴν» ἀφήγημά του. Εἶναι ὁ ἀντίποδας τῶν αγοριῶν τῶν παραπάνω παραδειγμάτων. Ο ἀφηγητὴς ἐπισκέπτεται μὴ ἐκκλησουλά σφηνωμένη στὸν Λυκαβηττό. Σκηνικὸ ἐγκατάλειψης, θανάτου, μὴ ταφόπετρα, πάνω στὴν ὁποία βλέπει τεχνουργημένη *ωραία*, ἀλλὰ ἀνορθόγραφα, μὴ ἐπιγραφή: «*὘νθάδε κεῖνται τὰ ὅσα τῆς μακαρίτιδος Ἐκατερίνης συζύγου Ἀθανασίου Γκίγκιζα. Ἀπεβίωσε τὴν 4 Ἰανουαρίου 1869*» (Α', 298). Δίπλα τῆς ὑπάρχει μὴ νεότερη, γραμμένη με μολύβι. Τὴν ἔγραψαν οἱ παιδίσκες, που περιπαίζουν με αὐθάδεια καὶ «...μὲ ὅλην τὴν νηπιώδη

ἀσυνειδησίαν τῶν πραγμάτων» (Α', 301) την ανορθόγραφη επιγραφή της στήλης. Δίπλα της γράφουν τα ονόματά τους, και την μεγαλορρήμονα φράση «Ἀπασαι ἄκραι φίλαι μέχρι τάφου» (Α', 299).

Την «αφοβία της ηλικίας», «έλλειψη φόβου του θανάτου» επικαλείται ο Μ.Μ. για να ερμηνεύσει αυτήν τη στάση· πάνω στη νεανική τους τρέλα αγνοούν ότι συνήψαν ήδη με την επιγραφή τους έναν παράδοξο «επιτάφιο αρραβώνα με τον θάνατο». Τα ονόματά τους φαίνονται «... ὡς εἰρωνικός καυχασμός τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Νεότητος πρὸς τὸν Θάνατον, καὶ παραδόξως ταυτόχρονα πένθιμα, ὡς ἀπροσδόκητος καὶ ἀλλόκοτος ἀρραβὼν πρὸς τὸν Τάφον...» (Α', 303). Ετοίμασαν *ακουσίως* το δικό τους επιτύμβιο, αφού ο Μ.Μ. τις «σαβάνωσε» (Τσιριμώκου, 1998-99:125) στο εν λόγω αφήγημα που θα διαβάζουμε στο διηγεκές. Ο Μ.Μ. επαναφέρει το ζήτημα της συγκατοίκησης της Ζωῆς με το Θάνατο, ότι η σύγκρουση των αντιθέτων, η συνεχής μεταβολή συνιστούν την πραγματική δομή του κόσμου, ότι η ζωή και ο θάνατος είναι δυο διαφορετικά φαινόμενα, μα ταυτόχρονα δυο πλευρές του ίδιου ζητήματος.¹⁴⁸

Άλλοι «τύποι παιδιών» στο μητσάκειο έργο είναι:

- οι ααλλάζοντες αγυιόπαιδες, οι μπακαλόπαιδες, τα χαμίνια, θεατές βασανιζόμενων ζώων, «συμπληρώματα» των λογοτεχνικών σκηνικών, «*χάχηδες*» των θεαμάτων,

- ο συμβοηθός της κυρα-Κώσταινας, ο οποίος (ανίδεος των πραττομένων του) επιτηρεί τους χώρους γύρω από την πλατεία Συντάγματος προς άγραν νεοεπήλυδων οικιακών βοηθών. «Ἡ κυρὰ-Κώσταινα» είναι το αφήγημα-καταπέλτης κατά της κοινωνικής υποκρισίας που εκπροσωπεί η φερώνυμος μεσίτρα υπηρετριών, των οποίων το επάγγελμα στρέφεται τελικά προς την εργασία μελών του σώματος, «*ὀλιγώτερον φανερά ἀπὸ τὰς χεῖρας των*» (Α', 363)

- τέλος, το 11χρονο κοριτσάκι στο «Τυχαῖον συμβάν» (Α', 384-386). Είναι κι αυτό ένα ακόμη *θύμα*, της τυχαιότητας, της «κακίας ώρας», καθώς το 8μηνο παιδάκι που επιτηρεί ξεφεύγει από την αγκαλιά του και σκοτώνεται. Ο στενός δρομίσκος του αφηγήματος μετατρέπεται από χώρο ευθυμίας σε *τραγική θεατρική σκηνή*. Όπως έγινε αντιληπτό, *μιλῶ γενικά για παιδιά θύματα μιας μεταβατικής εποχής που συγκερνά, αλώβητο ακόμη, το «παραδοσιακό» και το αδήλου μέλλοντος «νεωτερικό».*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαξεβάνογλου, Αλ. (2001). Έλληνες τσιγγάνοι. Περιθωριακοί και οικογενειάρχες. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Bourdieu, P. (2006). Η αίσθηση της πρακτικής, μτφρ.-επιμ. Θ. Παραδέλλης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γεωργούλας, Αντ. (1997). Αφανείς διαδρομές. Διαφοροποίηση, ταυτότητα, ονοματοθεσία, Αθήνα: Gutenberg.
- Γκότση Γ. (παρουσίαση-ανθολόγηση) (1997). Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τ. ΣΤ'. Αθήνα: Σοκόλης.
- (2004). Η ζωή εν τη πρωτεύουση. Θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Αθήνα: Νεφέλη.
- Douglas, M. (2006), Καθαρότητα και κίνδυνος. Μια ανάλυση των εννοιών της μιαιρότητας και του ταμπού, μτφρ. Αίγλη Χατζούδη. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας (εκδ.) (2002). Οι Ρομά στην Ελλάδα. Αθήνα.
- Foucault M., (2001). Des espaces autres. *Dits et écrits*, v. II, Paris: Gallimard, 1571-1581.
- Giddens, A. (2001). Οι συνέπειες της νεωτερικότητας, μτφρ. Γ. Μερτίκας. Αθήνα: Κριτική.
- Goffman, E. (2006). Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή, μτφρ. Μαρία Γκόφρα. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Goleman, D. (1997). Η συναισθηματική νοημοσύνη. Γιατί το «EQ» είναι πιο σημαντικό από το «IQ», μτφρ. Άννα Παπαθεοδώρου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ήμελλος, Στ. (1988). Λαογραφικά, τόμος Α'. Δημώδεις παραδόσεις. Αθήνα.

¹⁴⁸ Πρβλ. *παλίντονον ἁρμονίην* (αντιθετική αρμονία), *ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης* του Ηρακλείτου.

- Θεοδώρου, Β. (1992). Φιλανθρωπία και πόλη. Ορφανοί και άστεγοι παιδιά στον Πειραιά γύρω στα 1875, *Μνήμων*, 14, 71-90.
- (1999), Πειθαρχικά συστήματα και εργασία στα ορφανοτροφεία το β' μισό του 19^{ου} αιώνα, *Μνήμων*, 21, 55-84.
- (2000) Επαιτεία και αλητεία στην Αθήνα και τον Πειραιά. Οι πρώτες απόπειρες “αναμόρφωσης παραστρατημένων παιδών” (τέλη 19^{ου} – αρχές 20ού αι.), στον τόμο Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού (εκδ.). *Η πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και βαλκανικές όψεις (19^{ος}-20ός αι.), Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου*. Αθήνα: 203-220.
- (2003), «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας. Από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων*, 25, 171-184.
- Καΐλα, Μ. (επιμ.) (1995). Η σχολική αποτυχία. Από την «Οικογένεια» του Σχολείου στο «Σχολείο» της οικογένειας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καλλιγά, Ε. (1990). Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Αθήνα: Δωδώνη.
- Κορασίδου, Μ. (1995). Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γ. Γ. Ν. Γενιάς.
- Κυριακίδης, Στ. (1965²). Ελληνική Λαογραφία. Μνημεία του λόγου. Εν Αθήναις.
- Λυδάκη, Α. (1997). Μπαλαμέ και Ρομά: οι τσιγγάνοι των Άνω Λιοσίων. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Λυδάκη, Α. (1998). Οι τσιγγάνοι στην πόλη: Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.) (2003). Κόσμοι της παιδικής ηλικίας. Αθήνα: νήσος.
- Μαρούκης, Θ. (2010), Οικονομική μετανάστευση: αγορά εργασίας και κοινωνική ένταξη. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μπακαλάκη Αλ., Ελεγκίτου, Ε. (1987). Η εκπαίδευση ‘εις τα του οίκου’ και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.
- Οικονομίδης, Δ. (1962). Όνομα και ονοματοθεσία εις τας δοξασίας και συνηθείας του Ελληνικού λαού. *Λαογραφία* 20, 446-542.
- Πάτσιου, Β. (1991). Τα πρόσωπα του παιδιού στην πεζογραφία (1880-1930). Αθήνα: Δωδώνη.
- Ρηγίνος, Μ. (1995). Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία, 1870-1940, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Ε. Ι. Ε.
- Rosenthal, R., Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom*. New York: Holt Rinehart & Wilson.
- Σαλίμπα, Ζ. (2000). Από τους φόβους της πόλης: άμυνα και στρατηγικές επιβίωσης των νεήλυδων στην ελληνική πόλη κατά τον 19ο αιώνα, στον τόμο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (εκδ.), Οι συλλογικοί φόβοι στην Ιστορία. Αθήνα: 75-91.
- Σέργης, Μ. (επιμ.) (2006). Εισαγωγή, στον τόμο Μ. Γ. Σέργης, Μιχαήλ Μητσάκης. Αφηγήματα και ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 7-176.
- (επιμ.) (2007). Μιχαήλ Μητσάκης. Κριτικά κείμενα, επιστολές, ποίηση, τ. Β'. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- (υπό έκδοση). Ηχοτοπία (soundscapes) της Αθήνας (1880-1896) στο συγγραφικό έργο του Μιχαήλ Μητσάκη. Συμβολή στη διεύρυνση της θεματολογίας της Κοινωνικής Λαογραφίας, στα Πρακτικά του συνεδρίου «100 χρόνια ελληνικής Λαογραφίας».
- Τσιριμώκου, Α. (1998-99). Μεταξύ χαράς και πένθους. *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 6, 117-128.
- (2000). Εσωτερική ταχύτητα. Δοκίμια για τη Λογοτεχνία. Αθήνα: Άγρα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

The present study examines the *presence* and *the function* of the childhood world as manifested within Michael Mitsakis' short stories about Athens (*atheneographimata*) during the period 1880-1896. More specifically, using this age group, the writer expresses his ambivalence towards the urban phenomenon, discusses the yet unformed social organization of the city, some forms of its social pathogeny and its “modern” culture and reveals his attitude towards the upcoming *modernity* and his criticism for the before long dead (to him) Big Idea. Furthermore, again through the

childhood age group, he discusses the issue of the coexistence of death and life, he “converses” with Goffman for the “presentation of self” in society, he expresses with meticulous literary skills the sexual awakening of the body of the child, etc. The children themselves, however, have a minimal contribution as *narrative persons* in Mitsakis’ short stories. The presence of children from the (to him) “miasmatic” and representation of *otherness* group of gypsies is also noteworthy.

Μανόλης Γ. Σέργης

Αναπλ. Καθηγητής Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης

Αγ. Κωνσταντίνου 9, 13231 Πετρούπολη

Τηλέφωνα: 210-5022648, 694-7600093

Fax: 210-5022648

E-mail: msergis@otenet.gr